

dr hab. Adam Czesław Dobroński, prof. senior UwB
Uniwersytet w Białymstoku
adobron@o2.pl

BIBLIOTEKA MIEJSKA W OSTROWI MAZOWIECKIEJ. UWARUNKOWANIA POWSTANIA I DZIAŁALNOŚCI DO POCZĄTKU LAT 30. XX W.

**THE MUNICIPAL LIBRARY IN OSTRÓW MAZOWIECKA.
THE CIRCUMSTANCES OF ITS FOUNDATION AND ACTIVITY
UP UNTIL THE EARLY 1930'S**

Abstrakt

W artykule podjęto próbę zbadania genezy Biblioteki Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej, mieście powiatowym średniej wielkości na Mazowszu, z nieliczną społecznością inteligencką (polską i żydowską). Przybliżono początki promowania czytelnictwa przez przedstawicieli ostrowskiej inteligencji oraz stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, a także działalność prywatnych typografii, zakładów fotograficznych i punktów sprzedaży książek poprzedzających powstanie biblioteki publicznej. Zwrócono uwagę na istotne kwestie bibliotek ostrowskich (miasta i powiatu) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia. Na tle lokalnych uwarunkowań zaprezentowano pierwsze lata działalności Biblioteki Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej (do początku lat 30. XX w.). Z powodu braku (lub niezachowania) pełnej dokumentacji źródłowej z okresu międzywojennego i niepodejmowania przez biblioteki badań dotyczących własnej przeszłości, skorzystano przede wszystkim z prasy, wspomnień oraz danych statystycznych wyżej wymienionego okresu. Udowodniono, że w badanym okresie Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej była instytucją ważną dla podniesienia prestiżu miasta, wzmacniała ofertę edukacyjną i działała integrująco na rozwarstwione społeczeństwo.

Słowa kluczowe: Ostrow Mazowiecka, międzywojnie, biblioteki, czytelnictwo, społeczność polska i żydowska.

Abstract

The article attempts to examine the origins of the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka, an average size county town in Mazovia, with a small intelligentsia community (Polish and Jewish). It describes the beginnings of promoting readership on the part of members of the Ostrów intelligentsia and sociocultural associations, as well as the activity of private printing houses, photographer's shops and bookshops prior to the establishment of a public library. Attention is drawn to important issues regarding Ostrów (municipal and county) libraries at the turn of the 1930's. The first years of the activity of the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka (up until the early 1930's) are presented against the background of local conditions. Due to lack of full documentation (either non-existent or not preserved) from the interwar period and the fact that the libraries did not conduct any research regarding their own past, information from the press, memoirs and statistical data of said period were used. It has been proved that in the period under consideration, the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka was an important institution in terms of raising the town's prestige; it broadened the educational offer and had an integrating effect on the stratified society.

Keywords: Ostrów Mazowiecka, interwar period, libraries, readership, Polish and Jewish community.

Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej (obecnie mieście powiatowym w województwie mazowieckim) powstała w 1928 r. – w roku reaktywowania Biblioteki Narodowej. Różnice między placówkami są oczywiste, więc to zestawienie pozornie nie ma sensu. Warto jednak – zdaniem autora – prześledzić losy biblioteki obsługującej miasto liczące w okresie międzywojennym kilkanaście tysięcy mieszkańców, by odnieść się do niektórych problemów polskiej sieci bibliotecznej. Autor odstąpił od referowania całych dziejów wybranej biblioteki, która doczekała się jubileuszowej publikacji¹. Artykuł poświęcił okolicznościom powstania tej placówki, w tym wątpliwościom wymagającym skomentowania. Ponadto omówił istotne kwestie bibliotek ostrowskich (miasto i powiat) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia.

1 [Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Marii Dąbrowskiej w Ostrowi Mazowieckiej (1928-2018). Red. J. Sadowska i J. Andruszkiewicz. Ostrów Mazowiecka 2018.

Czynniki sprzyjające powstaniu biblioteki

Biblioteka Narodowa nie powstała na „surowym korzeniu”, miała zasłużone poprzedniczki (Biblioteka Załuskich z 1747 r.), stała się ukoronowaniem marzeń i działań rodaków zmierzających do powstania w niepodległej Polsce zwartego, sprawnego systemu bibliotecznego. Jednak na ogół powstanie mniejszych bibliotek zostało poprzedzone wydarzeniami, które ułatwiły władzy i prywatnym inicjatorom podjęcie stosownej decyzji, a mieszkańcom nabranie przekonania o celowości otwarcia takiej placówki. W wielu ośrodkach na ziemiach polskich w roli prekursorów wystąpili mecenasi kultury, zakony i parafie, szkoły różnych typów, urzędy cywilne i wojskowe, organizacje społeczne, podmioty gospodarcze. Bezcenne mogły być gromadzone przez pokolenia zbiory prywatne, w tym pasjonatów, a nie można też nie docenić przedsięwzięć typowo merkantylnych (księgarnie, czytelnie, drukarnie, zakłady fotograficzne itp.).

W Ostrowi Mazowieckiej w ostatnich latach okresu zaborowego odnotowano istnienie: dwóch typografii (właścicielami byli Lejzor Knyszyński i Józef Jezierski, późniejszy zasłużony działacz kulturalno-oświatowy), trzech zakładów fotograficznych (wśród nich znajdował się dokumentalista społeczności lokalnej Wincenty Dembek), trzech sklepów, w których można było nabywać także książki. Najważniejsze były jednak pierwsze małe biblioteki katolickie i otwarte prywatne. Od 1908 r. przybywało placówek Towarzystwa Bibliotek Parafialnych Biskupstwa Płockiego, które zamierzało utworzyć swe punkty w każdej parafii. W 1910 r. potwierdzono istnienie w powiecie ostrowskim sześciu takich bibliotek w: Andrzejewie, Broku, Bogutach, Czyżewie, Ostrowi, Zarębach Kościelnych, a oddział ostrowski uznano za najlepiej działający na terytorium całej guberni łomżyńskiej. Ponadto książki można było wypożyczać u „żydka Mortki” i Mendla Markurfelda (mającego kantor sprzedaży gazet i wydawnictw patriotycznych). Z zachętą władz carskich powstawały herbacianie z dostępem do gazet², a w 1909 r. w Ostrowi otwarto prywatne gimnazjum, które z pewnością przyczyniało się do wzrostu czytelnictwa³.

2 Stosunek do nich kół narodowych nie był jednoznaczny. Przyznawano, że były pomocne w ograniczaniu plagi pijaństwa, ale mogły również sprzyjać wzmocnieniu rusyfikacji.

3 Zob. A. Cz. Dobroński: *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 roku*. Ostrów Mazowiecka 2007. Dane szczegółowe pochodzą z *Обзоров і Памятних книжек* guberni łomżyńskiej oraz raportów żandarmerii i straży ziemskiej.

W mieście mieszkali aktywni przedstawiciele inteligencji, przewodził im lekarz Jan Harusewicz (1863-1929), prezes Koła Polskiego w IV Dumie i poseł Sejmu Ustawodawczego w II RP. Kilku innych społeczników m.in. Ludwik Mieczkowski i Jan Dołęga-Zakrzewski, dwaj późniejsi burmistrzowie miasta oraz Jan Załuska i Amelia Harusewiczowa (żona Jana), promowali czytelnictwo, sami zasilali czasopisma artykułami i wydawali książki⁴. W latach rewolucji 1905-1907 przybyło wydatnie związków, stowarzyszeń i spółdzielni (kooperatyw), powiększył się zakres swobód, osłabły represje carskie. Cenna zwłaszcza była oferta oświatowa kół Polskiej Macierzy Szkolnej, dzięki którym otwierano szkoły, kursy, również czytelnie i biblioteczki. Z pewnością też wprowadzanie w obieg „bibuły” partyjnej (broszur, gazetek, ulotek), pobudzało nawyk czytania. To tylko wybrane przykłady świadczące o wzroście zainteresowań czytelnictwem, narastaniem zapotrzebowania społeczności lokalnych na biblioteki z prawdziwego zdarzenia, co miało już miejsce w dużych miastach.

Pierwsza wojna światowa przyhamowała te tendencje, choć okupanci niemieccy po sierpniu 1915 r. zezwalali na rozwój szkół polskich, nie przeszkadzali w organizowaniu obchodów świąt i rocznic narodowych oraz wzmocnili samorząd terytorialny. Władze wprowadziły gazety urzędowe i zwyczaj wywieszania (kolportowania) ogłoszeń publicznych. Naturalnym zjawiskiem była zwiększona ciekawość wydarzeń i szybko zmieniająca się sytuacja na frontach, ponadto wojna miała wpływ na nasilającą się mobilność ludności. Te i inne jeszcze czynniki uzmysławiały korzyści wynikające z umiejętności czytania i dostępu do różnego rodzaju druków.

Pierwsze lata niepodległości nie były dogodne dla pobudzania życia kulturalnego ze względu na trwające walki o granice państwa, utrzymujące się trudności ekonomiczne (kryzysy, szalejąca inflacja do kwietnia 1924 r.) oraz konieczność odbudowania w pierwszej kolejności obiektów mieszkalnych i infrastruktury. Pomimo to miasta i gminy starały się wykorzystać wyzwolony entuzjazm mieszkańców, podkreślić tożsamość lokalną, nadrobić stracony czas, także z myślą o edukowaniu i kształtowaniu postaw młodego pokolenia. Poprawiano wyposażenie szkół i kompletowano grona pedagogiczne (zatrudniając m.in. nauczycieli z Galicji), urządzano wystawy (głównie rolnicze), promowano występy teatralne i koncerty (przede wszystkim amatorskie), zachęcano do czytania literatury, wykorzystywanej do wychowywania propaństwowego.

4 Dowodem byli nowi korespondenci, autorzy tekstów nadsyłanych do czasopism regionalnych i łomżyńskich, naśladujących w tym względzie Zygmunta Glogera.

Wiele wskazuje na to, że przełom nastąpił wraz z dopływem do środowisk nauczycielskich synów i córek wywodzących się z warstw chłopskiej i małomiasteczkowej. Na ogół słabiej przygotowanych merytorycznie, ale ambitnych, świadomych celów, znających realia życia na prowincji, mających dobry kontakt ze współmieszkańcami. To samo działo się w Kościele, gdzie częściej niż przed wojną pojawiali się młodzi księża, synowie z rodzin ubogich. Niewątpliwie zmiany te miały ogromne znaczenie dla tworzenia sieci bibliotecznej.

Przy rozważaniach wstępnych należy jeszcze odnieść się do niektórych kwestii demograficznych. Ostrow Mazowiecka w 1927 r. liczyła około 16,3 tys. mieszkańców, z czego 44% stanowiła ludność żydowska, a prawie co trzeci mieszkaniec zaliczany był do gospodarzy (rolników) i członków ich rodzin⁵. Wbrew obiegowym opiniom Żydzi wykazywali się niższym wskaźnikiem analfabetyzmu niż chrześcijanie, choć powszechnie narzekano na niski poziom nauczania w chederach (szkółkach wyznaniowych). Ponadto zwłaszcza starsi mieszkańcy tej narodowości preferowali lektury w języku żydowskim (jidysz), znali i rosyjski, natomiast nie radzili sobie z językiem polskim. Powstawały więc odrębne biblioteki, o których wiemy wciąż zbyt mało, ale ze statystyk wynika, że największe z nich miały bogatszy zestaw książek niż placówki chrześcijańskie (polskie). Analfabetyzm wyłączał z grona potencjalnych czytelników również starszych wiekiem rolników, ich żony i w znacznym stopniu także dorosłe córki⁶. Natomiast nie można lekceważyć utrwalonego we wspomnieniach chłopskich samouctwa, które z pomocą szlachetnych społeczników stawało się udziałem niektórych synów chłopskich.

Utworzenie biblioteki, jej usytuowanie w mieście

Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej powstała ostatecznie w 1928 r., na co wpływ mogły mieć obchody dziesiątej rocznicy odzyskania niepodległości. Po zamachu majowym 1926 r. Józef Piłsudski i jego

5 W 1931 r. w Ostrowi Mazowieckiej były 1934 domy mieszkalne. Zob. *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Nieruchomości i budynki w miastach*. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1933, s. 24-25.

6 Potwierdzały to wyniki spisu powszechnego przeprowadzonego w Rosji na początku 1897 r., a także dane statystyczne z okresu okupacji niemieckiej i z pierwszych lat II RP. W 1897 r. w Ostrowi przynajmniej czytać umiało 53% mężczyzn i 34,5% kobiet (razem 44%). *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. LIV, Ломжинская губерния*. (ред.) Н. А. Тройницкий. S. Petersburg 1904.

otoczenie polityczne forsowało ideę silnego państwa, czemu sprzyjała utrzymująca się koniunktura ekonomiczna (wielki kryzys zaznaczył się w 1929 r.) i wspomniana rocznica. Skorzystały na tym m.in. kultura i oświata, powołano wiele nowych instytucji, placówek. Władze samorządowe nie chciały być gorsze od administracyjnych, burmistrzowie z partii opozycyjnych wobec sanacji obawiali się ingerencji ze strony starostów i wojewodów, a mała aktywność magistratów mogła przyspieszyć wprowadzanie komisarzy.

W kwestionariuszu przygotowanym dla biskupa łomżyńskiego „O parafii ostrowskiej” z 1927 r., znalazła się informacja: „Biblioteki publicznej nie ma; jest natomiast zaczątek jej przy Towarzystwie Gimnastycznym »Sokół«. Jest »Strzelec« i dwa stowarzyszenia kulturalno-oświatowe: 1) Koło Młodzieży Polskiej (dla młodszych) i 2) Zjednoczenie Kulturalne (dla dorosłych) z zaczątkiem biblioteki”⁷. Takich „zaczątków” było więcej, nie licząc księgozbiorów prywatnych.

Pod koniec tego samego roku, burmistrz Ostrowi, wspomniany już działacz Narodowej Demokracji, farmaceuta i wielki społecznik L. Mieczkowski (1866-1932), w preliminarzu budżetu na 1928 r. zapisał: „Założyć bibliotekę i czytelnię miejską i wstawić do budżetu 1 tys. zł na czytelnię i 2 tys. na bibliotekę”⁸. Charakterystyczne, że w następnych punktach znalazły się zapisy na stypendia dla pięciu niezamożnych i najpilniejszych uczniów gimnazjalnych (1,2 tys. zł, zmienione na 1,5 tys. zł) oraz dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego „szczególnie uzdolnionych” (1,2 tys. zł). Cały budżet miasta zamknął się kwotą około 433 tys. zł, zatem wydatki na czytelnię i bibliotekę stanowiły niespełna 0,7%, a na fundusz stypendialny niemal tyle samo⁹. Burmistrz liczył zapewne na ofiarność mieszkańców wyrażoną przekazywaniem książek i na wsparcie nowej placówki przez instytucje ulokowane w mieście. Miał duży autorytet, nie posiadał natomiast możliwości natury urzędowej, by doprowadzić do scalenia zbiorów bibliotecznych. Taka sytuacja utrzymała się do końca II RP.

Natomiast Rada Miasta 23 stycznia 1928 r. postanowiła przeznaczyć na pomieszczenie dla nowej placówki dwa pokoje w prawym skrzydle ratusza, którego budowę właśnie zakończono. Obiekt ten zyskał opinię

7 J. Zakrzewski: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej*. Zebrał A. Zakrzewski, do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004, s. 138.

8 Preliminarz zachowany w materiałach archiwalnych. W: *[Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej...*, dz. cyt., s. 13.

9 Tamże.

najpiękniejszego ratusza w województwie białostockim, wśród obiektów zbudowanych już w wolnym państwie. Był to „[...] budynek piętrowy z wieżą i czterema alkierzami po rogach, nawiązujący wyglądem do tradycji pałaców barokowych”; koszt budowy zamknął się kwotą około 300 tys. zł¹⁰. Nie bez znaczenia było też centralne położenie ratusza. W ten sposób spełniono oczekiwania, że biblioteka powinna mieścić się w gmachu ładnym, nobliwym, o korzystnej lokalizacji. Jednak dwa pokoje byłyby niewystarczające w przypadku szybkiego rozwoju, a sąsiedztwo urzędników i licznych petentów zakłócało ciszę. Znamienne, że na pierwszym miejscu wymieniano czytelnię, a dopiero na drugim, bibliotekę (wypożyczalnię). Można to interpretować jako zamiar osiągnięcia szybszego sukcesu ze wskazaniem na lekturę czasopism i książek pomocnych doraźnie, na miejscu.

Jeszcze bardziej aspekt użyteczności z podtekstem politycznym zaznaczył się w relacji następnego burmistrza ostrowskiego, działacza Polskiej Partii Socjalistycznej, publicyisty „Robotnika” Stanisława Leśniewskiego (1900-1981). „Polskiej biblioteki publicznej w Ostrowi nie było, a głód książki był ogromny. Uważałem to za fakt karygodny i postanowiłem zorganizować miejscową bibliotekę. Ale w fachowych sprawach bibliotecznych wiedziałem tyle, ile w sprawach elektryczności. Wiedziałem, które książki można czytać, ale nie wiedziałem, w jaki sposób wybrać odpowiednią liczbę odpowiednich książek. Wobec tego zwróciłem się do Księgarni Robotniczej w Warszawie, która była instytucją pepeesowską. A pracowali tam Julian Gromadzki i Julian Maliniak. Na moją prośbę wybrali dla mnie ponad trzy tysiące książek i książki te przysłali do Ostrowi bez żadnego zaliczenia, bo obaj mnie znali, a ja miałem z nimi dobre stosunki, szczególnie z Gromadzkim [...]. Książki dotarły do Ostrowi, zapłaciliśmy i powstała Biblioteka Miejska. Mieściła się w Ratuszu, w dwóch dużych ładnych pokojach. Prowadziła ją jako etatowa bibliotekarka miejska, siostra [Leona] Ormezewskiego, absolwentka wyższej uczelni, będąca już, zdaje się, po studiach filologicznych”¹¹.

S. Leśniewski w swym wspomnieniu przypisał sobie utworzenie Biblioteki Miejskiej w Ostrowi, pomijając inicjatywę L. Mieczkowskiego i eksponując udział członków PPS. Tymczasem został on zdjęty przez wojewodę białostockiego z funkcji burmistrza w końcu maja 1929 r., nie miał więc

10 M. Orłowicz: *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim....* Białystok 1937, s. 114.

11 S. Leśniewski: *Moje burmistrzowanie w Ostrowi Mazowieckiej 1927-1929*. W: *PPS – wspomnienia z lat 1918-1939*. T. 1. Warszawa 1987, s. 563-584.

możliwości, aby tak bardzo rozwinąć placówkę. Definitywnie spór ten rozstrzyga relacja prasowa:

„Ostrów-Mazowiecka, licząca z górą 15 tys. mieszkańców, nie posiadała dotychczas polskiej biblioteki i czytelnicy. Istniejąca w mieście biblioteka żydowska nie zaspakajała oczywiście potrzeb kulturalnych ludności polskiej. Toteż miejscowe społeczeństwo z prawdziwą radością przyjęło do wiadomości fakt otwarcia przez Magistrat biblioteki i czytelnicy miejskiej, dając temu wyraz przez wzięcie licznego udziału w uroczystości poświęcenia. Znaczenie tej kulturalnej placówki podniósł w swym przemówieniu Komisarz Rządowy m. Ostrowi, pan Władysław Gacki, stwierdzając, że książka polska, prześladowana przez zaborcę, winna obecnie doznać należytej opieki ze strony samorządu, iżby mogła dotrzeć do najszerzych warstw społeczeństwa.

Przedstawiciele miejscowego społeczeństwa: ks. prefekt Skrzeczkowski, profesor [Eugeniusz] Rytel – prezes Dozoru Szkolnego i przewodniczący powiatowego oddziału Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, p. [Jan] Gosiewski w przemówieniach swych podkreślili doniosłość nowej placówki, dziękując Komisarzowi Rządowemu, który mimo ciężkich warunków finansowych zorganizował tak ważną instytucję oświatową.

Biblioteka posiada ponad 900 tomów, przy czym z inicjatywy tymczasowego Komitetu Bibliotecznego miejscowa inteligencja, co z uznaniem z tego miejsca podnieść należy, ofiarowała znaczną ilość tomów książek ze swych prywatnych księgozbiorów. W czytelnicy znajduje się szereg czasopism, w tym: 4 dzienniki, a między nimi regionalny »Głos Obywatela«, 3 tygodniki ilustrowane i 2 miesięczniki. Jest to tylko zaczątkiem pracy - w skromnych ramach budżetu na rok 1929/1930, który na te cele przewiduje 5 tys. zł. Ostatnio, celem żywszego zainteresowania szeregu społeczeństwa i stworzenia ogniska towarzyskiego i kulturalnego współżycia – Komisarz Rządowy zarządził zainstalowanie zaofiarowanego bezpłatnie przez osobę prywatną radia; poza tym czytelnicy posiada warcaby i szachy dla gier towarzyskich¹².

Spór o „ojcostwo” ostrowskiej Biblioteki Miejskiej dowodzi, że placówkę tę uznano za prestiżową dla miasta. Komisarz rządowy – narzucony miastu przez wojewodę – zasługiwał na pochwałę nie tyle jednak z racji dokończenia organizacji biblioteki, co za zamiar (niezrealizowany) wprowadzenia do budżetu w czasie szalejącego kryzysu ekonomicznego kwoty 5 tys. zł.

12 *Pierwsza polska biblioteka i czytelnicy w Ostrowi Mazowieckiej (Ostrów Mazowiecka 26 października 1929)*. „Głos Obywatela” 1929, nr 10. Za udostępnienie dziękuję doktorantowi Uniwersytetu w Białymstoku – Piotrowi Sobieszczakowi.

Cieszyły i słowa uznania ze strony mieszkańców dla miejscowej inteligencji, chociaż nie wydaje się, by w późniejszych latach wspierała ona nadal bibliotekę. Należy mieć na uwadze, że powyższy reportaż prasowy zamieszczono w „Głosie Obywatela”, czasopiśmie prorządowym, co stało się okazją dla wywyższenia komisarza, który decyzją rządową zastąpił burmistrza socjalistę.

Biblioteki ostrowskie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w.

W zestawieniu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z 1930 r. podano, że biblioteka miejska w Ostrowi miała na koniec 1929 r. 860 książek (w powyżej cytowanym artykule – „ponad 900 tomów”), korzystało z niej 120 czytelników, a przeciętna liczba wypożyczeń w ciągu roku wynosiła 6 tys. tomów. Te dane uwiarygodnił kolejny burmistrz, Jan Dołęga Zakrzewski – narodowiec, geodeta, badacz regionalny, „człowiek kryształowego charakteru”. Dodał on jeszcze, że w mieście istnieje duża biblioteka żydowska, pominął zaś inne, mniejsze placówki¹³.

Dane statystyczne z 1930 r. sporządzone przez MWRiOP dotyczące bibliotek oświatowych, z podziałem na Ostrów Mazowiecką i macierzysty powiat nie objęły wszystkich placówek, a jedynie biblioteki oświatowe ogólnokształcące. Za takie uznano „[...] zarówno biblioteki publiczne dostępne dla wszystkich, jak i biblioteki z dostępem ograniczonym, należące do stowarzyszeń, związków, instytucji [...]”¹⁴.

Zdecydowana większość bibliotek oświatowych została otwarta w Ostrowi w 1926 r. Zaskakuje brak wśród nich bibliotek szkolnych, przede wszystkim gimnazjum ostrowskiego, którego zbiory biblioteczne w marcu 1930 r. oszacowano na równowartość 3799 zł¹⁵. Prawdopodobnie skromne zestawy książek, bez wydzielonej biblioteki, miały jeszcze niektóre

13 *Ankieta o stanie miast województwa białostockiego, 1930 r.* W: J. Zakrzewski: *Zbiór materiałów do monografii...*, dz. cyt., s. 109. J. Zakrzewski zrezygnował z pobierania pensji. Dane z 1930 r., zob. *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne.* Warszawa 1932, s. 109.

14 *Biblioteki oświatowe...*, dz. cyt., s. 100. Także: Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939.* Ostrołęka 1988, s. 43 (autorka pominęła bibliotekę parafialną).

15 A. Dobroński: *Dzieje Gimnazjum i Liceum w Ostrowi Mazowieckiej.* W: *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Ostrowi Mazowieckiej 1909-1999.* Red. J. Dzieniszewski, A. Dobroński. Ostrow Mazowiecka 1999, s. 28.

urzędy, instytucje i zakłady (np.: bank, nasycalnia kolejowa, nadleśnictwo). Ponadto w mieście przybywało księgarń i prywatnych wypożyczalni książek, w latach 1929-1930 ich właścicielami byli: J. Grosman, R. Janowski, W. Paszkowski, J. Radwański¹⁶.

Tabela. Biblioteki oświatowe w Ostrowi Mazowieckiej
Spis na dzień 1 stycznia 1930 r.

Instytucja	Rok założenia	Liczba tomów	Liczba czytelników	Liczba wypożyczeń	Wydatki w złotych
Stowarzyszenie „Oświata”	1902	5630	589	15651	6879
Komenda Powiatowa Policji	1926	517	84	376	353
Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży	1926	100	60	700	345
Żydowska Organizacja Skautów „Haszomer Hacair”	1926	350	79	–	344
Towarzystwo Kursów Wieczornych dla Robotników	1926	140	–	276	–
Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”	1928	156	14	364	345
Biblioteka Miejska	1929	610	62	153	2787
Centralna Biblioteka Ruchomych Wydziałów Powiatu Sejmiku Ostrowskiego	1929	74	–	–	–
Biblioteka Parafialna pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	?	200	–	–	–

Źródło: *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne*. Warszawa 1932, s. 100; Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939*. Ostrołęka 1988, s. 43.

Z dodatkowych informacji, nieuwzględnionych w powyższym zestawieniu, wynika, że osobny lokal biblioteczny posiadały dwie instytucje: żydowskie Stowarzyszenie „Oświata” (ul. Miodowa 1) i Towarzystwo

¹⁶ Z. Mirkowicz wymieniła ponadto Janinę Czapską. Zob. Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka...*, dz. cyt., s. 42.

„Sokół” (ul. 11 Listopada, dla tylko 14 czytelników!), natomiast pozostałe placówki miały jedynie wydzielone kąciki (szafy). Dwie z nich – Biblioteka Komendy Powiatowej Policji i Centrala Bibliotek Ruchomych Wydziału Powiatowego Sejmiku Ostrowskiego – wysyłały książki poza Ostrów. W ten sposób Biblioteka Funkcjonariuszów Policji Państwowej (przy Komendzie Powiatowej Policji) promowała czytelnictwo wśród obsad posterunków w: Andrzejewie, Brańszczyku, Broku, Długosiodle, Jasienicy, Małkini Górnej, Nurze i Zarębach Kościelnych. Centralna Biblioteka Ruchomych Wydziałów Powiatu Sejmiku Ostrowskiego wysyłała książki do następujących miejscowości: Godlewo, Gostkowo, Mianowo i Szulborze Koty (w gminie Szulborze-Koty), Rostki-Piotrowice, Skłody-Piotrowice, Skłody-Stachy, Świerże-Kończany, Świerże-Zielone, Zakrzewo-Kopiejki i Zaręby Kościelne (w gminie Zaręby Kościelne). Wybór miejscowości obsługiwanych przez starostwo ostrowskie zdaje się potwierdzać tezę, że czytelnictwo książek i prasy było bardziej upowszechnione na terenie dawnych zaścianków drobnoszlacheckich.

Tylko co druga z wymienionych bibliotek ostrowskich deklarowała powszechną dostępność, prawdopodobnie jednak z koniecznością wpłacenia kaucji za wypożyczenie tomów. Z pozostałych placówek korzystać mogli wyłącznie członkowie stowarzyszeń, funkcjonariusze i pracownicy. W praktyce było jeszcze gorzej, bo dodatkową przeszkodę stanowiły podziały wyznaniowe. Podobnie wyglądały proporcje między placówkami pobierającymi opłaty i oferującymi bezpłatnie swe zbiory. Omawiana Biblioteka Miejska była dostępna dla wszystkich, jednak pobierane przez nią opłaty uważano za wysokie, a ponadto posiadała ona jedynie książki i czasopisma wydawane w języku polskim. Czytelnicy mogli odwiedzać tę placówkę wprawdzie we wszystkie dni robocze, jednak łączny czas jej pracy wynosił 12 godzin tygodniowo. Można domniemywać, że przyczyną takiej decyzji były względy oszczędnościowe¹⁷. Po względem regulaminu wyróżniała się biblioteka żydowskiego Stowarzyszenia „Oświata”, czynna przez siedem dni w wymiarze 40 godzin, jednak tylko dla posiadaczy legitymacji. Biblioteka „Sokoła” obsługiwała nielicznych czytelników raz w tygodniu przez dwie godziny, a biblioteka parafialna w ogóle nie podała godzin otwarcia (w niedzielę po sumie?).

17 W latach 1932-1938 w bibliotece pracowała Janina Rudnicka-Kacprzak, nie wiadomo, czy na pełnym etacie. Zob. [Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej..., dz. cyt., s. 13.

Łącznie dwie biblioteki żydowskie 31 grudnia 1929 r. posiadały na stanie 6160 tomów, z których korzystało około 660 czytelników. Przeważały liczebnie biblioteki z książkami polskimi, ale dysponowały one tylko niespełna 1,8 tys. tomami. Udział księgozbioru Biblioteki Miejskiej wynosił około 34%, czyli ponad 600 tomów. W ciągu całego 1929 r. wydatki na dwie biblioteki żydowskie wyniosły ponad 7,2 tys. zł, zaś na pozostałe biblioteki ponad 3,6 tys.; razem 10 843 zł. Na rozwój Biblioteki Miejskiej zamiast zapowiadanych 5 tys. zł. przeznaczono niespełna 2,8 tys. zł, co i tak stanowiło około 77% wszystkich wydatków na placówki nieżydowskie, ale tylko 25,7% w odniesieniu do wszystkich bibliotek oświatowych w mieście. Warto podkreślić, że według spisu powszechnego w 1931 r. ludność żydowska w Ostrowi Mazowieckiej stanowiła 38,6% ogółu mieszkańców¹⁸. Większą troskę wyznawców mojżeszowych o stan bibliotek tłumaczy się między innymi słabszą kondycją szkół żydowskich.

Podział bibliotek na miejskie i zlokalizowane na terenach gminnych (wiejskich) miał jedynie charakter formalny, bo w powiecie ostrowskim prawa miejskie miał także Brok, a czytelnicy mogli wybierać dowolne placówki. W końcu 1929 r. biblioteki oświatowe znajdowały się również w: Bogutach (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, 1927 r., 347 tomów), Brańszczyku (parafialna, 1916 r. – okupacja niemiecka, tylko 40 tomów), Brok (żydowska im. W. Medema „Kultur-Liga”, 1927 r., 360 tomów), Długosiodło (parafialna, 200 tomów), Małkinia Górna (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Źeńskiej, 1914 r., 438 tomów), Małkinia Górna (Związek Zawodowy Kolarzy, 115 tomów), Poręba (parafialna, 1926 r., 200 tomów), Zaręby Kościelne (Koło Młodzieży Wiejskiej, 1926 r., 418 tomów), Zaręby Kościelne (gminna, 1927 r., 103 tomy), Zaręby Kościelne (żydowskiej gminy wyznaniowej, 1916 r., 1896 tomów), Zaręby Kościelne (im. B. Borochowa, Towarzystwa Kursów Wieczorowych dla Robotników, 1927 r., 286 tomów), Zuzela (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, 1926 r., 831 tomów)¹⁹.

Wyróżniała się osada („miasteczko”) Zaręby Kościelne licząca 1630 mieszkańców, którzy w czterech bibliotekach mogli korzystać z około 2,7 tys. tomów, a ponadto docierały tu książki ze starostwa ostrowskiego (także do kilku pobliskich wiosek) i z Biblioteki Funkcjonariuszów Policji Państwowej. Z materiałów prasowych wiadomo, że dużą troskę o stan

18 Nie ma odrębnego rozdziału o bibliotekach żydowskich. Zob. *Memorial (Yizkor) Book of the Jewish Community in Ostrow Mazowiecka*. Edit. by A. Gordin, M. Gelbart. New York 2013.

19 *Biblioteki oświatowe...*, dz. cyt., s. 100.

bibliotek przejawiały organizacje młodzieżowe. Urządzały one zbiórki pieniężne, organizowały loterie i zabawy oraz wystawiały sztuki teatralne, by pozyskać środki na zakup nowych książek i czasopism, radia, wyposażenia pomieszczeń. Przy takim entuzjazmie i konsekwencji uzyskiwano bardzo dobre wyniki czytelnictwa. Na przykład Koło Młodzieży Wiejskiej w Zaręczach Kościelnych w 1929 r. liczyło 31 czytelników, ale aż 1247 wypożyczeń (40 na jedną osobę) i zebrało na zakup książek 154 zł²⁰.

Biblioteki najstarsze na ogół nie przekazywały wszystkich wymaganych danych statystycznych, względnie podawały je mało precyzyjnie. Przy nielicznym księgozborze i biernej postawie personelu trudno było oczekiwać dużego ruchu czytelników. W Zaręczach Kościelnych liczba wypożyczeń w 1929 r. we wszystkich bibliotekach oświatowych, uwzględnionych w spisie MWRiOP, zbliżała się do liczby wszystkich mieszkańców (bez względu na wiek i wyznanie), w Ostrowi Mazowieckiej stosunek ten wynosił jak 1,2 do 1, a w mieście Brok jak 0,4 do 1. Skąpy materiał źródłowy nie pozwala na ustalenie przyczyn istotnych dysproporcji i luk w sieci bibliotecznej. Nie ulega wątpliwości, że nie wszystko zależało od środków finansowych.

Do Ostrowi przylegały tereny koszarowe, w których miała swą siedzibę po maju 1926 r. jedyna w Polsce Szkoła Podchorążych Piechoty. W trosce o wysoki poziom wykształcenia przyszłych oficerów Wojska Polskiego zadbano również o dobre wyposażenie biblioteki szkolnej. Od 1930 r. nad jej stanem czuwała pięciosobowa rada (pod przewodnictwem mjr. dypl. Józefa Moszczeńskiego), mająca pełnić rolę łącznika między zarządem biblioteki a czytelnikami. Księgozbiór został podzielony na cztery działy: naukowy, czasopisma, podręczny, beletrystyczny. Zwiększono zakupy „wartościowych dzieł” i zamierzano powiększyć posiadany lokal. W połowie 1930 r. zbiory tej wyjątkowej placówki wynosiły 12 617 tomów i 40 czasopism²¹.

Należałoby prześledzić losy bibliotek na omawianym obszarze w końcowych latach 30. Placówki te po okresie tworzenia sieci w latach 1926-1929, weszły w wielki kryzys gospodarczy i padły ofiarą drastycznych oszczędności na szczeblu rządowym oraz zarządzonych przez samorządy. Dopiero od 1934 r. pojawiły się szanse na poprawę sytuacji bibliotek, ale jednocześnie zaczęły się w kraju wielkie inwestycje przemysłowe, zmierzające do poprawy infrastruktury, a następnie priorytet uzyskały przedsięwzięcia

20 Tamże.

21 *Księga Pamiątkowa SPP*. Warszawa 1931, s. 380-381.

proobronne. W takiej sytuacji lepiej radziły sobie biblioteki miejskie, a gorzej gminne i wiejskie.

Bibliografia

1. *Ankieta o stanie miast województwa białostockiego, 1930 r.* W: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej.* J. Zakrzewski, zebrał A. Zakrzewski, do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004, s. 108-115.
2. *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne.* Warszawa 1932.
3. Dobroński A. Cz.: *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 r.* Ostrów Mazowiecka 2007.
4. Dobroński A.: *Dzieje Gimnazjum i Liceum w Ostrowi Mazowieckiej.* W: *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Ostrowi Mazowieckiej 1909-1999.* Red. J. Dzieniszewski, A. Dobroński. Ostrów Mazowiecka 1999, s. 23-27.
5. *[Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Marii Dąbrowskiej w Ostrowi Mazowieckiej (1928-2018).* Red. J. Sadowska i J. Andruszkiewicz. Ostrów Mazowiecka 2018.
6. *Księga Pamiątkowa SPP.* Warszawa 1931.
7. Leśniewski S.: *Moje burmistrzowanie w Ostrowi Mazowieckiej 1927-1929.* W: *PPS – wspomnienia z lat 1918-1939.* T. 1. Warszawa 1987, s. 563-584.
8. *Memorial (Yizkor) Book of the Jewish Community in Ostrow Mazowiecka.* Edit. by A. Gordin, M. Gelbart. New York 2013.
9. Mirkowicz Z.: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939.* Ostrołęka 1988.
10. Orłowicz M.: *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim...* Białystok 1937.
11. *Pierwsza polska biblioteka i czytelnia w Ostrowi Mazowieckiej (Ostrów Mazowiecka 26 października 1929).* „Głos Obywatela” 1929, nr 10, s. 4.
12. Zakrzewski J.: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej.* Zebrał A. Zakrzewski; do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004.
13. *Обзор Ломжинской губернии... [по годам].* Ломжа 1873-1913.
14. *Памятная книжка Ломжинской губернии на 1909 год.* Ломжа 1909.
15. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.* Т. LIV, *Ломжинская губерния.* (ред.) Н. А. Тройницкий. S. Petersburg 1904.